

Jean Vitrie, Erasmus, Morus), a 19. században (J. H. Newman), vagy a 20. században (H. de Lubac, J. Daniélou, H. Urs von Balthasar) —, az önelégült, polgári kereszténység poshadtt állóvízei megújulnak a friss forrásokból. A II. Vatikáni zsinat után, különösen a liturgikus szövegek és a zsolozsma (*Liturgia horarum*) megújításának köszönhetően ismét meglevenedhet a patrisztikus hagyomány, amely szilárdan összeköti egymással kelet és nyugat kereszténységét.

Az 1972-ben megjelent, francia nyelvű munka értő és szép magyar tolmácsolásáért Baán Istvánt illeti köszönet, akit a Bizantinológiai Intézet alapító vezetőjeként és egyáltalán nem mellékesen a Magyar Patrisztikai Társaság jelenlegi elnökeként is ismerhetünk. Baán István évtizedek óta magas színvonalon munkálkodik azon, hogy a hazai olvasók hiteles forrásokból és értelmezésben ismerjék meg a keleti keresztény hagyományt, a görög nyelvű patrisztikus irodalmat, a bizánci teológiát, az ortodox vallásfilozófiát. Clément könyve, amint azt az előszóiban felfedi előttünk, különleges és meghatározó módon beépült személyes élettörténetébe. Erre nincs esélyük, csak a legértékesebb könyveknek. (Ford. Baán István. *Bizantinológiai Intézeti Alapítvány*, Budapest, 2004)

HEIDL GYÖRGY

FONT MÁRTA: A KERESZTÉNY NAGYHATALMAK VONZÁSÁBAN Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században

A kötet a szerző 2003-ban megvédett MTA-doktori értekezésének kisebb módosításokkal publikált változata. A munkában Font Márta kísérletet tett négy hatalmi központ, az Árpádok, a Přemyslek, a Piastok és a Rurikok által uralt területek 10–12. századi összehasonlító vizsgálatára. Mindezt a Nyugat-Európában már több évtizede a történettudományban is markánsan jelen lévő komparatiztika módszereivel teszi. Az összehasonlító módszer szempontrendszere egyben a kötet tartalmi vázát is megadja. Így vizsgálat alá vette a forrásokat, a kereszténység felvételét és az egyházszervezet kialakulását, a világi uralom megszervezését, valamint a gazdasági és társadalmi változásokat. E négy fejezetet a dolgozat eredményeinek összefoglalása követi.

A kútfők elemzése (21–83.) során elsősorban a vizsgált országokban keletkezett forrásokra helyezi a hangsúlyt, ám ahol szükségesnek ítélte, „kiegészítő jelleggel” a szomszédos területeken keletkezett írásos forrásokat is bevonta a vizsgálatba. Elsőként az elbeszélő műveket ve-

szí sorra, melyeket három alcsoportra osztott: történetírás, hagiográfia és bölcseleti irodalom. Ez utóbbival kapcsolatban megállapítja, hogy a vizsgált területek közül ezek csak a Magyar Királyság és a Kijevi Rusz területén keletkeztek. A következő alfejezet a törvényeket veszi górcső alá, ám itt is hasonló helyzet tapasztalható, ugyanis az említett országok „törvényhozásának eredményei egyedül Magyarországon és a Kijevi Ruszban maradtak ránk összevethető szinten”. A hivatali írásbeliség összevetését követően a vizsgált régiókn kívül keletkezett muszlim, bizánci, nyugat-európai és skandináv források értékelését, használatosságát olvashatjuk.

A következő fejezet a térség államalakulatainak krisztianizációját, az egyházszervezetek kialakulását követi nyomon. A vizsgálat alá vont területeken mind a római (latin), mind pedig a bizánci (görög) egyház jelenléte érzékelhető: nem különültek el élesen az érdekszférák. E megállapítással kapcsolatban mindenképpen kitüntetett helyet foglalt el az Árpádok országa, hiszen a két nagy birodalom (a Német-római és a Bizánci Császárság) érdekszférája a Kárpát-medencében találkozott. Sokan úgy interpretálták a magyarok kereszténnyé válását, hogy az egyfajta választási kényszer volt Róma és Bizánc között (például J. P. Ripoché: *Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásválasztási kérdése a középkorban*. Századok, 111, 1977, 79–92.). Ezzel szemben Font Márta a következőképpen vélekedik: „Róma és Bizánc kérdését egymással szembeállítani idegen a kor szellemétől. Hiszen Bizánc és a Német-római Császárság törekvései az ezredfordulón éppen nem versengtek egymással, hanem konszenzus tapasztalható.” A szerző ezen megállapítását magunk is teljes mértékbe osztjuk. A kereszténység megszületése mind a négy dinasztia uralta területen hosszabb folyamat eredményeként valósult meg. A pogányság-kereszténység közötti átmenetet a szerző egy kilenc lépcsőfokból álló folyamatként mutatja be. Az egyházszervezet kialakulásával kapcsolatban két fontos momentumot emelünk ki. Az egyik, hogy az alsószintű egyházi közigazgatás (plébániahálózat) a korszakban csak Magyarországon alakult ki; a másik pedig — számunkra teljesen új — a Kijevi Rusz nyugati felén kialakult a káptalanokkal analóg világi papi testület (*klirosz*), melyet a szerző nyugati hatásnak tart. A szerzetesrendek megtelepedésével kapcsolatban fontos kiemelni, hogy Magyarországon alapították a legtöbb szerzetesházat, amelynek rendi hovatartozása is igen sokszínű volt. A Piastok uralma alatt álló területeken a világi kanonoki testületek száma volt igen jelentős. Ezt a szerző azzal magyaráz-

za, hogy ezeknek a közösségeknek a hívek pasztorációjában lehetett alapvető szerepük. A fejezet utolsó egysége a keresztény mentalitás elterjedését mutatja be.

A világi uralom megszervezését tárja elénk a harmadik fejezet (129–193.). Elsőként a négy dinasztia felemelkedését tekinti át a szerző, melynek lényeges elemét alkotta a magyarok és a keleti szláv-varég törzsszövetség esetében a jelentős katonai erő. A térség uralkodóinak koronázásáról írott rész az egyes területek eltérő gyakorlatát rögzíti. Egyedül Szent István birodalmában vált általánossá és Könyves Kálmán regnálásától problémamentessé az uralkodók koronázása. Csehországban 1212-ben ismerte el II. Frigyes a fejedelem királyi rangját, míg Lengyelországban a 13. század végétől kezdve koronázták folyamatosan a királyokat. Kijevben egészen másként alakult a helyzet, ugyanis ott a 15. század végéig egyáltalán nem használták ezt a hatalmi jelvényt, Font értékelése szerint erre nem is mutatkozott igény. Ott az uralkodó hatalmát a trónra ültetéssel fejezték ki. A hatalom öröklése szempontjából Magyarország kivételnek számít, ugyanis az Árpádok országában következetesen a *primogenitura* elvét érvényesítették, ellentétben a másik három terület *senioratus* előtérbe helyező gyakorlatával. Ez a hatalommegosztás során is éreztette hatását. A négy dinasztia uralma alá tartozó terület lényegesen nagyobb, mint a korábbi törzsi territórium volt, amely egyenes következménye az expanciónak. A fejezet utolsó egységében a kormányzati struktúrákat, katonai szervezeteket és a határvédelmet mutatja be Font. Lényeges különbségnek tartja a Magyarországon létrejött királyi vármegy(é)ket (ezek létrejöttéről részletes összefoglalást készített), amely „biztosította azt, hogy a katonai és adminisztratív irányítás, az igazságszolgáltatás intézményesült; azaz végső soron a király kontrollja alatt maradt”. Ezzel szemben a vizsgált további országokban a területi adminisztráció továbbra is a törzsekre épült.

A gazdaságot és a társadalmat elénk táró egységben (195–255.) először az etnikai és demográfiai viszonyokról, a városfejlődésről és az agrárgazdaságról olvashatunk. Ezt az uralkodói gazdaságokról, ezen belül: a bevételekről, a királyi udvarról, a tisztségviselőkről és a szolgáltató népekről készített elemzés követi. Végül a társadalom tagolódását (szabadok-szolgák, politikai és hatalmi elit) követhetjük nyomon.

A szerző munkájának végén összefoglalja az értekezése eredményeit. E végkövetkeztetések közül érdemes néhány gondolatot idéznünk. „Összességében az állapítható meg, hogy a 10–12. században Európának e része csak föld-

rajzi értelemben volt régiónak tekinthető, illetve annyiban, hogy a két keresztény nagyhatalom közötti »étkben« helyezkedett el. Közös vonása az egyes központoknak, hogy a keresztény misszió útjai keresztelték egymást, vagy csak egymás közelébe kerültek. Később nyugaton a bizánci hatások szorultak vissza, illetve keleti részen a latint liturgikus nyelvként használó központokkal változott meg a kapcsolat. Véleményünk szerint ez korszakunk határa, a 12. század vége felé következett be. Ekkorra »vált szét« Köztes-Európa Kelet-Közép-, illetve Kelet-Európára. Kelet-Közép-Európa három központja között a 13. századtól a hasonlóságok kezdtek dominálni.” (265.)

A munka áttekinthetőségét, értelmezését a szövegben elhelyezett táblázatok és ábrák jelentősen megkönnyítik. Mindenképpen ki kell emelnünk a könyv végén található 15 színes térképet (ezeket a szerző tervezte és Fonyó Valéria rajzolta) és ábrát, melyek jelentősen emelik a munka esztétikumát. A szerző felkészültségét és a kutatásra szánt hosszú időt reprezentálja az impozáns mennyiségű szakirodalom használata. Font Márta irigylésre méltó nyelvismerete (hét nyelven íródott szakirodalmat, illetve forrásokat használt fel) lehetővé tette számára, hogy valamennyi, témája szempontjából alapvető fontosságú feldolgozást beépítsen dolgozatába.

Néhány kritikai észrevételt tennénk, amelyek azonban elsősorban formai jellegűek, és nem is biztos, hogy minden esetben a szerzőt terhelik. A technikai szerkesztés következtében a 118. oldalon a táblázat fejléce „elcsúszott”; a 39–42. oldalakon a latin *vita* műfaj következetesen *vata*ként olvasható; a *patricinium* és *patrocinium* alak váltakozó használata. A laikusok számára jelentősen megnehezítik a mű olvasását a főszövegbe beillesztett, helyenként több soros, latin nyelvű idézetek. Talán célszerű lett volna ezeket a lábjegyzetben elhelyezni. Véleményünk szerint ezek is hozzájárulnak ahhoz, hogy a könyv stílusa helyenként kevésbé gördülékeny. A magyar egyházszervezet felépítésénél néhol következetlenül használja a szerző a főesperes (*archidiaconus*) és az esperes (*vicearchidiaconus*) terminus technicusokat. Végül egy hiányosságra hívjuk fel a figyelmet: talán hasznos lett volna a könyv végén egy mutató elhelyezése, bár tudjuk, hogy ez növelte volna a munka terjedelmét. Összességében tartalmilag és formailag egyaránt igényes kiállítású a munka, amely mind a magyar, mind pedig a nemzetközi kutatók számára értékes eredményeket közvetít. (*Balassi Kiadó*, Budapest, 2005)

FEDELES TAMÁS